

ארנה גולן
בין כמיהה לשבילי שמיים לתהום
הקיום והשירה
רק משורר של כאב ויופי יוכל לתלות
שבילי שמיים מעל לתהום
על ספר שיריו החדש של רון גרא, "לתלות שבילי
שמיים",
הביאה לדפוס: ד"ר לאה צבעוני, ציור העטיפה: ד"ר
נורית צדרבוים,
עיצוב העטיפה: נטלי חן, הוצאת צבעונים, תשפ"א, 86
עמודים.

אין ספק, הספר הזה הוא אמנות שירית, הישג שנולד מן הכאב, המשך לשלושה עשר ספרי השירה שקדמו לו. דומה גם, כי אין מועד הולם לקרוא בו ולכתוב עליו מימים אלה שבין ראש השנה ליום הכיפורים, שהם ימים של חשבון נפש אישי נוקב, שזה ממש נושאם המרכזי של השירים שלפנינו.

גם דומה, כי שיר שפירסם רון גרא זה עתה ב"חדשות בן עזר" לקראת יום הכיפורים (גיליון 1680) מחזק ראייה זו. שכך נאמר בשיר החדש: "במלבוש שבת / עם המייה ניגונית / מחרישה / ענוגה ותמה. / בשעה הקדושה / נכנס. / זולגים חיי / לנגד עיניי / חטאיי עולים בסולם / השעונים מאיצים / בזמן. / מצוותי / אף הן מתכנסות / רחוצות" – ואז הוא מייחל: לו יכול היה לפרוס את חטאיו לפרוסות דקות ולעכלם אחד אחד, וכפואנטה – גם את מצוותיו.

ואמנם, לאן הוא נכנס? – "לשעה קדושה" של חשבון נפש. והרי לנו כאן לא מעט ממאפייני שירתו האמיצה של רון גרא. יש בספרים מעין הד של קינה, של תהייה על מהלך החיים ומצבו האישי והפיסי בהווה במבט רווי כאב על עצמו, עולמו, העולם שסביבו והקיום האנושי בכלל.

בדרך כלל, התהייה או המבט אינם נעשים במונחים של חטא ועונש, וזה מעניין, כי הם מתקיימים במבט של צער וכאב, של התמודדות נפשית עזה וכאובה עם מהלך חייו ועם מצבו בהווה, עיתים במפורש לעומת העבר, שגיאותיו או פגיעות שנפגע.

ההתמודדות הזו היא מהותו של הקובץ. היא מוליכה בין "התהום" של חייו, שהופכת ל"תהום" של שירה, בשל עצם הירידה אל הכאב ובשל הכמיהה הבלתי אפשרית להביא את הכאב לביטוי שלם – לבין המבט הכמה "לתלות שבילי שמיים" של תקווה ואמונה ויופי, כשמו של קובץ השירים, שם זה נטול משיר שנעין בו בהמשך והוא מוליד תובנות אמיצות ורבות עמקות על גופו הדווי, על מאור עיניו המתכהה, תודה לרופאת העיניים המצילה, חייו המרוקנים, וגם על ניצוצות של אור, תקווה, אנושיות ואהבה המבזיקים בתוכם.

והחשוב מכול, שכל אלה מובעים באמנות ייחודית של לשון שירה, שכן המבט רווי הצער מוליד מיטאפוריקה עזה ומרוכזת אך קריאה להפליא. השירים קצרים ברובם, הטורים בני מילים ספורות, עיתים שתיים או שלוש בלבד, אך בקיצורם זה נוצר עלם שלם ומרגש והם הולמים בכך בעוז.

יש חשיבות גם לכך שהפעם נכנסו גם "השמיים", ואפילו במשמעות של אמונה דתית, של בקשת חסד מ"אדון כל העולמות" בנוסח יום הכיפורים. ומעניין, כי בה בעת גם של תקווה ושל חסד אנושי.

גם הלשון המיטאפורית, שהיא פשוטה למראית עין, קיבלה עוד מימדי יופי ומשמעות. גם השילוב המקורי של מילים וחלקי פסוקים וביטויים מן התנ"ך, שהשפעתו מתעצמת כאן, כפי שגרא עצמו מתאר באחד משיריו, את עוצמת מפגשו החוזר עם המקרא, גם העמקה זו תורמת לרב רבדיות של הדברים.

כי מה זה "לתלות שבילי שמיים"? מי יתלה? ואילו שבילים? ואיך אפשר לתלות אותם? מהי משמעות המיטאפורה הזאת? לשם כך נקרא את השיר שממנו ניטלה, והוא השיר החותם את הספר ובסיומו ממש ביום כיפורים שהתרגש עלינו זה עתה וכותרתו היא: "עשה עימנו חסד".

להשלמת הדברים נבחין כי על עטיפת הספר, בחלקה הפנימי המקופל, מובא שיר יפה וכאוב, הוא השיר השלישי בקובץ, והוא המתאר את המהלך הנפשי לקראת כתיבת השירה, שהרי היא השואפת לתלות שבילי שמיים, אך מחייבת ירידה אל התהום.

ואם כך, נביא כאן בשלמותם את שני השירים ותחילה את זה החותם את הספר ומקנה לו את שמו, כותרתו אפילו מתאימה ממש לימים אלה: "עשה עימנו חסד." היא נטולה, כמובן, מתפילת "אבינו מלכנו", אותה שרים ומתפללים כל עשרת ימי תשובה שבין ראש השנה ליום הכיפורים, כולל שני הימים הללו, ובהם גם בתפילת שחרית וגם במנחה (כמנהג האשכנזים). אף חובר לו לחן שכולנו שרים: "אבינו מלכנו, אבינו מלכנו / אבינו מלכנו, חננו ועננו / כי אין בנו מעשים. / עשה עימנו צדקה וחסד / עשה עימנו צדקה וחסד / והושיענו."

וכך נשמע שירו של גרא, שהשמיט את המילה "צדקה":
"אביב בפתח / ימים חמים / אפשר לתלות / שבילי שמיים / להלך בקסם / על רקיע מאופק. / עוד מעט יירד גשם. / בחישוב נועז / תיראה קשת. // אדון כל העולמות / אין בנו מתום / רק תהום. / אנא, עשה עימנו / חסד."

ניכר, המשורר ביקש לנתק את השיר מצמידותו ליום כיפורים, שכן בו אביב אינו בפתח, ובאים דווקא ימים קרים. הוא רצה להחיל את תפילתו על העונות כולן, על חיי האנוש, הנעים בין הכמיהה לתלות "שבילי שמיים" של תכלת ואור ויהיו בהם חיים ואמונה ויופי ולא תהום שבו שרוי הדובר, ואף כי הרקיע מאופק או דווקא משום כך. שהרי גשם עתיד לרדת כי החורף כבר בסיומו, וייתכן שאף קשת הגאולה תיראה לנו. זהו שירו של אדם המצוי בתהום, אך האמונה עולה ומפעמת בו עם בוא האביב וההתחדשות. וגם אם אין לאמונה זו לבוש דתי כהלכתו, יש בה הכרה בכוח עליון ובקשת חמלתו וחסדו. ניכרת כאן כמובן בקיאותו של רון גרא בטקסטים המסורתיים שנרמזה בספריו הקודמים.

ומהו התהום? בשיר שעל העטיפה הפנימית: "הולך אל השירה", יתברר כי זה התהליך היצירתי של השירה המבקשת להגיע אל תהום הנפש הדואבת.

וכך נפתח השיר: "חמוץ בגדים / יורד אל השירה בתהום / עצמי / ואין תחתית. // מילים תוהות נופלות / חלל בין אצבעות / ויצר הכתיבה / רע. אולי יילך להר עיבל לשרוף את קיללתן."

וכי למה? כי הכתיבה כה קשה עד שהעיקר נותר כבוש "בתהום הפנימית" – "ולא פוקע עם המילה." "חמוץ בגדים" הוא כבר מגיע אל כתיבת השירה, חמוץ בגדים כמו בדברי ישעיהו הנביא, בגדים מאדימים מדם (פרק ס"ג א'), אז מה הפלא שאצבעותיו נופלות חלל ואת יצר הכתיבה הרע אולי רק הר עיבל, הר הקללה, יוכל להסירו ממנו כקללה.

כלול בקובץ גם שיר הקרוי בלשון התנ"ך, "תהום אל תהום קורא" (עמ' 28), ובו כמו גם בשירים נוספים, הרי זו "תהום רבה אחת / של חיים", והכוונה כמובן לחייו הנעים, על פי תיאוריו, באפיקים הזורמים בכוכים חשוכים. אז מה הפלא, שמתהום הנפש עולה כמיהה לתלות שבילי שמיים של חסד ורחמים וקשת של סליחה. כי "פעם הייתי ציפור דואה", הוא אומר בשיר אחר (עמ' 8), "ידעתי לעוף מעל תהומות", אבל היום הכול אפל, אפילו האילנות החשיכו והמעיינות יבשו והוא נע במסלולים רדומים, וכאשר הוא חורז חרוזים לזו שהוא קשוב לקולה במסלולים הללו (מי היא?} הם יוצאים "מפותלים".

אי לכך הוא חש ב"אזלת לשון" (עמ' 39), כי כאשר הוא פונה לתנ"ך ולפירושו, לשונם מקעקעת את לשונו הענייה לעומתם, ואז הוא חש בעלבונה ובעליבותה. ורק כאשר פג טעם קדושת לשון התנ"ך הוא שב "לגמגם" בלשונו. ואנחנו נעיר, כי שירתו בהחלט התעשרה מכוח המפגש הזה.

ומעניין. אף כי מרכז שירתו הוא בעולמו האישי הרי לעיתים, כמו בשעת מגיפת הקורונה, עולה לפתע צד אחר באישיותו השירית, ועולמו של הזולת ממקד את מבטו ומבעו. כך, למשל, בשיר "ענווה" (עמ' 48). ראשיתו בשעה שהדובר "מעדר" במחשבותיו ו"פוסע בדד בעורקי הליל" – אז גם דומה לו שיש דווקא סדר ויופי במעשי בראשית והוא נאלם דום מול צל הנצח. אלא שלפתע הוא קולט כי "איבה בין אדם לאדם. / תופי קללה רועמים. / פלוגות סער בורקות / צינה ורומח. / מגיפה גורפת בזרועותיה / מולקת אנשים לרוב."

לא נותר אלא לחתור אל מעמקי המעמקים עד שיפרוץ אור, אבל רק הענווה, הוא מגיע להכרה במיעוט כוחו ביקום, רק הכרה זו תגאל מעלבון את שאלותינו על "הרוחות הקרות".

ובשיר אחר, "המוות בוכה" (עמ' 35), הפחד מבקש מפלט, הוא כבר אינו טורח "לחזר אחר המופלא והנשגב" וחדל מאמונה. אבל כשרעבונם של צעירים וקשישים לחיים וכשמלווים ידידים אל "פיות האדמה" עולה כעין תפילה: "אבא, / קבור את סגור ימינו / ואת המוות הבוכה כברד / על ראשינו."

אכן, שירים מעין אלה נדירים למדי בין שירי החשיפה האישית האמיצה שגם הלשון הפיגורטיבית או הרומזנית אין בה כדי למונעה. וכך נחשפים, כאמור, לא רק בדידות וכאב פיסי, מחלות, תהליך של אובדן ראייה והודייה יפהפייה לרופאה המטפלת, אלא לעתים בתמציתו סיפור שלם של אהבה או של משפחה והורות, ולרוב בכישלונם הכואב.

ולכן מעניינת פרשת אהבה שהוא בה דווקא הצד הדוחה ועיקרה נרמז בשיר "לחלוחית עיניה" (עמ' 59): "קובלת / שהיפלתיה ברישתי / דבקה בכנף מעילי. / ניתזו אליי ברקים / מעיניה. / האמנתי. / אש חמדה יקדה בהן. // לחלוחית עיניה רמייה / ירושת אבות. / אלי דרור / דהרתי."

שירים אחדים מוקדשים לילדות מלאת החוויות לטוב ולקושי ואשר עולמה כה שונה מן ההווה. אלה חיים במושבה חקלאית עם רמזים לאח החולה והמנגן. אך כיוון ששירתו של גרא אינה שיפוטית במהותה, המשמעות היא העיקר ולא הטוב או הרע. אבל בהווה כן שליט "הסתר הפנים" (עמ' 25) ועולה התהייה, הכיצד זה קרה שהתרוקן העולם, ועד כדי כך שבתוך צעקת העורב וקרקור הצפרדעים, לרגע "נשמטת הנשמה, אובדת בחלל עולם"?

וכשהוא "קם אל עצמו / מתבונן בתהום / האין. / אוחז בנשמה שלא / תברח. / בורח העירה אל / הסאון וההמון" אך אין מיפלט והוא מוסיף לחיות "בהסתר פנים מן הנצח." הבדידות ניכרת אפילו בשיר המוקדש להתרחקותו מחבורות סופרים ומסירובו להיות משורר חצר ועל כן גם מפרסים.

אך חמורה מכך הבדידות בשל הריחוק מהתא המשפחתי ובמיוחד במבע הכאב על ריחוקו מבנו, כפי שמובע בשירו "קרובים לא היינו" (עמ' 70). וכך נאמר בבית הראשון מתוך שניים: "קרובים לא היינו / הייתי בשבילו / אפל ונעלם. / לא ידע אותי / מכבר. עיתים שמרנו / על הזמן. / גם כשפלגי ייאוש / חרטו בעצמותי. / חרד בשבילו. עוד פלח אחד / ועוד גדול כפיים. נותרתי עם שירי / כרסן."

ולכן "בלילות אין שנת" (עמ' 51-50) עולה סיכום חייו ב"כפות ידיי": בית ילדותו, בית נישואיו, בית גירושיו, בית מחלותיו, ואפילו ימים מתוקים שכמו כלולים גם הם בארכיון פנימי "מקופל, מוקפד." שיר מרגש, שבית נישואיו מוצג בו כטומן עוף טורף בכפות ידיו שעה שתרועת אכזבות באוזניו.

עם זאת, ואולי דווקא משום כך, בה בעת הוא רגיש גם לבדידותם הנואשת של אחרים (עמ' 80): "זו פונה ברוסית אל שכנתה / הדוברת ערבית. / זו מהלכת כתרנגולת מובסת / לפני שחיטה. / זו נפטר בעלה / לא מכבר. / יושבת כגזע עץ / אפל. // זו ברוסית אבודה / מתוודה. / זו זרועותיה הצריחו / ככנפי ציפור / שחוטה." ואם כך, גם הן זקוקות כשאר האבודים וכמוהו "לתלות שבילי שמיים." ספר חזק במבעו, במסריו ובכוחו הלשוני והאמנותי.

ארנה גולן

* * *